

نقش میراث بومی منطقه و تأثیر فرهنگ هند بر شکل‌گیری گتیه (حمام) در خانه‌های بندر کنگ

ناعمه دبیری نژاد*، حسین سلطان زاده**، مهناز محمودی زرنندی***

چکیده

خانه‌های بندر کنگ، همچون دیگر مناطق، تحت تأثیر عوامل فرهنگی، اجتماعی و اقتصادی تغییر کرده‌اند. شکل‌گیری آن‌ها به‌ویژه از فرهنگ بومی و تعاملات تجاری، به‌خصوص با هند، تأثیر پذیرفته است. از ویژگی‌های شاخص این خانه‌ها، حمام‌های اختصاصی (گتیه) است که برخلاف سایر مناطق ایران، به‌طور گسترده در اتاق خانه‌های بندر کنگ دیده می‌شود. این پژوهش با رویکرد تفسیری - تاریخی، منشأ پیدایش این حمام‌ها و عوامل مؤثر بر تکامل آن‌ها را بررسی می‌کند. پرسش اصلی تحقیق این است که "چه عواملی در شکل‌گیری و ساخت حمام در اتاق اقامتی در خانه‌های بندر کنگ نقش داشته‌اند؟". یافته‌ها نشان می‌دهد که در دوره قاجار، حمام‌های اختصاصی معمولاً مختص خانه‌های اعیان و اشراف بود، زیرا هزینه‌های بالای ساخت، تأمین سوخت و آب، و مشکلات دفع فاضلاب، مانع از گسترش آن در خانه‌های معمولی می‌شد. با این حال، در بندر کنگ این فضاها تقریباً در تمامی خانه‌ها، حتی به تعداد اتاق‌های اقامتی، دیده می‌شود. بررسی تطبیقی معماری مناطق تجاری مرتبط نشان می‌دهد که این ویژگی، تحت تأثیر تعاملات فرهنگی و تجاری با بندر کالیکوت هند شکل گرفته است. عوامل اقتصادی، اقلیمی، فرهنگی و مذهبی نیز در این تحول نقش داشته‌اند. فضای گتیه معمولاً به صورت اختصاصی برای هر اتاق طراحی شده و در برخی خانه‌ها بخش‌های خشک و تر جداگانه‌ای داشته است. این طراحی علاوه بر رعایت اصول بهداشتی، موجب کنترل بهتر رطوبت در اقلیم گرم و مرطوب منطقه می‌شده است. نتایج نشان می‌دهد که این سبک حمام مختص بندر کنگ بوده و در سایر شهرهای ساحلی ایران مشاهده نمی‌شود. این پژوهش با تحلیل تطبیقی معماری مسکونی در مناطق تجاری مرتبط، نقش تعاملات فرهنگی را در شکل‌گیری فضای حمام‌های خانگی در بندر کنگ تأیید می‌کند. یافته‌ها نشان می‌دهد که این ویژگی منحصر به فرد، حاصل پیوند سنت‌های محلی و الگوهای معماری وارداتی است.

واژگان کلیدی: حمام، گتیه، معماری هند، خانه‌های بندر کنگ، فرهنگ و معماری.

*گروه معماری، دانشکده فنی مهندسی، واحد تهران شمال، دانشگاه آزاد اسلامی، تهران، ایران. dabiri_72@yahoo.com

**استاد گروه معماری، دانشکده معماری و شهرسازی، واحد تهران مرکزی، دانشگاه آزاد اسلامی، تهران، ایران. (نویسنده مسئول)
h72soltanzadeh@gmail.com

***دانشیار گروه معماری، دانشکده فنی مهندسی، واحد تهران شمال، دانشگاه آزاد اسلامی، تهران، ایران.

mahnaz_mahmoody@yahoo.com

مقدمه

فضاهای سکونتگاهی همواره بیشترین تأثیر را از پدیده‌های محیطی و اقلیمی پذیرفته‌اند، و به همین دلیل معماری هر منطقه اقلیمی متناسب با شرایط محیطی خاص خود شکل گرفته است (سلطان‌زاده، ۱۳۹۰: ۳۹). مسکن نه تنها یک کالبد فیزیکی است، بلکه پدیده‌ای فرهنگی به شمار می‌آید که به‌منظور ایجاد یک واحد اجتماعی سنتی، متناسب با نیازهای کاربران در شرایط تکنولوژیکی، اعتقادی و اجتماعی آن دوران طراحی می‌شود. بدون درک این ابعاد فرهنگی، محیط‌های سنتی قابل فهم نخواهند بود (Mohammadzadeh & et al., 2021: 534). چپستی و چگونگی مفهوم خانه را برای یک گروه یا ملت مشخص می‌کند و در واقع جزئی از کلیت فرهنگ جامعه است (ورمقانی و سلطان‌زاده به نقل از راپاپورت، ۱۳۹۷: ۱۲۱). آداب و رسوم به عنوان لایه‌ای فرهنگی، ایده‌هایی را در بر دارد که به شناخت ریشه‌های اندیشه و تفکر جوامع و چگونگی موقعیت‌های فرهنگی آن‌ها کمک می‌کند (Mohammadzadeh & et al., ۲۰۲۱: ۴۴۸). (سلطان‌زاده، ۱۳۹۶: ۷۷). روابط خویشاوندی در برخی موارد به شدت استوار بوده و بر اساس روابط قومی، حرفه‌ای و اقتصادی شکل می‌گرفت. به همین دلیل، یک خانه به پدر و پسران آن تعلق داشت (سلطان‌زاده، ۱۳۹۶: ۱۱۷). بررسی تحول خانه‌ها در یک محدوده جغرافیایی خاص می‌تواند راهگشای شناخت رویکردهای تأثیرگذار بر معماری آن منطقه باشد (تهرانی و دیگران، ۱۳۹۸: ۸۵). خانه‌های مسکونی یکی از مهم‌ترین بناهای معماری ایران در دوره‌های مختلف بوده‌اند که معماران در آن‌ها از تحولات معماری تأثیر گرفته و الگوهای جدید را خلق کرده‌اند.

عوامل متعددی در شکل‌گیری ساختار فضایی مسکن در طول تاریخ تأثیرگذار بوده‌اند. روابط اقتصادی و تجاری با سایر کشورها و همچنین استعمار در دوره‌های مختلف تاریخی موجب آمیختگی فرهنگ‌ها و تأثیر متقابل آن‌ها شده است. یکی از مهم‌ترین عوامل شکل‌دهنده به فضاهای مختلف خانه‌ها، به‌ویژه حمام‌ها، تنظیم رطوبت، مسیر دسترسی، موقعیت در بافت شهری و آب‌های روان بوده است. در ابتدا، حمام‌ها در فضای بیرونی خانه و در دورترین نقطه حیاط ساخته می‌شدند، اما پس از گذشت زمان، به داخل خانه‌ها راه پیدا کرده و حتی در اتاق‌های خواب نیز جای گرفتند. در دوره قاجار، نفوذ تفکرات معماری غربی، تحولات چشمگیری در جانمایی، ساختار و عملکرد معماری ایران به‌وجود آورد. انتقال حمام‌ها از فضای بیرونی به درون خانه‌ها و حتی به داخل اتاق‌ها، به ویژه پس از دوران قاجار و با ورود تفکرات غربی و پیشرفت مصالح ساخت، امکان‌پذیر شد. هدف این تحقیق بررسی روند شکل‌گیری این تحول، به‌ویژه در بندر کنگ است که به عنوان نمونه‌ای پیشرو در این زمینه شناخته می‌شود.

ضرورت این پژوهش از آنجا ناشی می‌شود که شکل‌گیری گتیه (حمام) در اتاق‌های خانه‌های بندر کنگ پدیده‌ای منحصر به فرد در معماری مسکونی ایران به شمار می‌آید که در سایر شهرهای این منطقه و حتی در سایر نقاط کشور مشاهده نمی‌شود. این موضوع، پرسشی اساسی را درباره منشأ این فضاها و عوامل تأثیرگذار بر پذیرش آن‌ها در معماری بومی بندر کنگ ایجاد می‌کند. با توجه به اهمیت شناخت تأثیرات فرهنگی، به‌ویژه نفوذ فرهنگ هند بر معماری این منطقه، بررسی این پدیده می‌تواند به درک بهتر تعاملات فرهنگی و روند تحول معماری مسکونی در این منطقه کمک کند. علاوه بر این، مطالعه این الگوی فضایی، تأثیرات آن بر سبک زندگی و فرهنگ ساکنان را آشکار ساخته و به غنای پژوهش‌های مرتبط با معماری بومی و تبادلات فرهنگی در حوزه خلیج فارس می‌افزاید.

مرور پیشینه پژوهش

در پژوهش‌های مختلفی که توسط حسین سلطان‌زاده و دیگر محققان در زمینه معماری مسکونی و فرهنگ‌های مختلف انجام شده است، توجه به تأثیرات جغرافیا، فرهنگ و اقلیم بر شکل‌گیری فضاهای مسکونی و تغییرات آن‌ها در دوره‌های مختلف تاریخی مشهود است. کتب و مقالات ایشان مانند "فضای ورودی در معماری سنتی ایران" (۱۳۷۲)، "معماری بومی و اقلیمی ایران" (۱۳۸۹)، "نقش جغرافیا و فرهنگ در شکل‌گیری بام در واحدهای مسکونی" (۱۳۹۳) و "خانه در فرهنگ ایرانی" (۱۳۹۶) به بررسی جزئیات معماری ایرانی و ویژگی‌های فرهنگی مرتبط با خانه‌های سنتی پرداخته است. این آثار به‌ویژه در زمینه تحلیل تطبیقی عناصر معماری و تأثیرات محیطی و فرهنگی بر ساختار خانه‌ها مورد توجه قرار گرفته‌اند.

مقالات حسین سلطان‌زاده در ارتباط با معماری هند نیز، مانند "نمادگرایی در تاج‌محل" (۱۳۹۰)، به طور ویژه به بررسی تأثیرات فرهنگی و نمادگرایی در معماری پرداخته است. در کنار این آثار، همکاری‌های ایشان با امیرحسین امینی (۱۳۹۶) در مقاله «بررسی تحلیلی پیرامون بحران معماری و شهرسازی و پدیده‌شناسی گونه‌های خانه» و مهدخت کیایی (۱۳۹۹) در مقاله «صورت‌بندی مولدهای انعطاف‌پذیری خانه‌های اعیانی» نیز به موضوعات مشابهی از جمله تحولات معماری و تأثیرات اجتماعی و فرهنگی بر ساختار خانه‌ها پرداخته است. در این راستا، «بررسی تأثیر جنسیت و فرهنگ معیشتی در معماری خانه‌های قاجاری» در مقاله با همکاری حسنا ورمقانی (۱۳۹۷) نیز از دیگر پژوهش‌های مهم است که با بررسی بحث جنسیت به‌عنوان یکی از عوامل مهم فرهنگی در خانه‌های دوره قاجار پرداخته شده است.

محمدحسینی، کردی و حاج سید جوادی (۱۳۹۷) در مقاله «مطالعه معماری ابنیه حاشیه شمالی خلیج فارس در قرون میانی اسلامی» به بررسی معماری منطقه پرداخته و معماری آن را ناشی از الگویی رایج می‌داند که شامل ایوان‌های بلند، استفاده از کاشی معرق و مصالح بوم‌آورد و تزئینات دیده می‌شود. مقاله به بررسی معماری در دوره ایلخانی در این منطقه پرداخته است. باخدا، الهیاری و رسولی (۱۴۰۰) در مقاله «تأثیرپذیری معماری شهری کرانه شمالی خلیج فارس از مناطق پیرامونی در دوره اسلامی تا قرن هفتم» به بررسی تأثیرات مناطق پیرامونی بر معماری این منطقه پرداخته است و دلایل شباهت‌های حوزه معماری و شهرسازی جنوب با شرق آسیا و زنگبار در آفریقا را شباهت اقلیمی و ورود عناصری همچون کاریست، چوب چنندل و ساج به‌عنوان تکنولوژی ساخت که مقاوم در برابر رطوبت و موریانه است و مناسب با اقلیم منطقه است می‌داند. در این مقاله عنصر بازار و کاروان سرا به‌عنوان بارزترین عناصر دخیل در معماری این نواحی مطرح شده است.

در زمینه خانه‌های بندر کنگ، کتاب "خانه‌های تاریخی بندر کنگ" نوشته شیوا آراسته (۱۳۹۷) به بررسی نمونه‌های خانه‌های تاریخی این منطقه پرداخته است و تحلیل‌های تاریخی و معماری آن‌ها به‌ویژه در ارتباط با تغییرات فرهنگی و تجاری در این بندر مهم، نکات کلیدی را ارائه می‌دهد. همچنین، کتاب‌های محمدحسین‌نیا، به‌ویژه "بندر کنگ در پویه تاریخ" (۱۴۰۱) و "دریانوردی و لنج‌سازی در بندر کنگ" (۱۳۹۷)، تاریخچه و فرهنگ بندر کنگ را به طور جامع بررسی کرده است. این آثار به تحلیل روابط اقتصادی، اجتماعی و فرهنگی این منطقه و تأثیرات آن بر معماری خانه‌ها پرداخته‌اند. بررسی بر روی کالبد معماری این منطقه و تاریخچه فرهنگی آن مورد بررسی قرار گرفته است؛ اما در هیچ یک از اسناد به سیر تاریخی پدیدآمدن حمام در خانه‌ها اشاره نشده است. باتوجه به این که وجود گتیه‌ها در معماری کشور منحصربه‌فرد است و در شهرهای اطراف بندر کنگ نیز مشاهده نمی‌شود می‌توان شروع ساخت این عنصر را از این شهر دانسته و دلایل و منشأ ایجاد آن را مورد بررسی قرار داد.

پیشینه پژوهش‌ها نشان می‌دهد خانه‌های بندر کنگ، به‌ویژه در دوره‌های تاریخی قاجار و پهلوی، تحت تأثیر عواملی چون روابط تجاری، آداب و رسوم اجتماعی و اقلیم قرار گرفته و به طور خاص به دلیل موقعیت جغرافیایی و فرهنگی ویژه‌ای که این بندر داشته، نمونه‌ای منحصربه‌فرد از تعاملات فرهنگی و تأثیرات خارجی در معماری مسکونی ایران به شمار می‌روند؛ بنابراین، مطالعه

خانه‌های تاریخی بندر کنگ می‌تواند درک عمیقی از روند تغییرات معماری ایرانی در این دوره‌ها و تأثیرات بین‌المللی بر آن فراهم آورد.

روش پژوهش

این پژوهش با رویکرد تفسیری - تاریخی و با تمرکز بر مطالعه موردی بندر کنگ انجام شده است. هدف آن بررسی پیشینه ورود حمام‌ها به خانه‌های این منطقه و تحلیل عوامل مؤثر بر شکل‌گیری این فضاها است. انتخاب بندر کنگ به این دلیل صورت گرفته که برخلاف سایر شهرهای این منطقه، ساخت حمام‌های اختصاصی در خانه‌های بومی آن رایج بوده است. مشاهده این الگوی منحصربه‌فرد در معماری سنتی بندر کنگ، پرسشی اساسی را مطرح کرد که چرا چنین فضایی در خانه‌های این شهر شکل گرفته است و چه عواملی در ایجاد آن نقش داشته‌اند.

برای تحلیل دقیق این موضوع، خانه‌هایی که به لحاظ تاریخی و معماری ارزشمند بوده و کمترین میزان تغییر و آسیب را تجربه کرده‌اند، به‌عنوان نمونه‌های موردی انتخاب شدند. این بناها متعلق به اواخر دوره قاجار و اوایل پهلوی هستند و از نظر فرم، عملکرد و اصالت فضاها، معیارهای مناسبی را برای بررسی روند شکل‌گیری حمام‌های خانگی در این منطقه ارائه می‌دهند. برای پاسخ به پرسش اصلی پژوهش، "چه عواملی در شکل‌گیری و ساخت حمام در اتاق اقامتی خانه‌های بندر کنگ نقش داشته‌اند؟"، از روش‌های مختلف گردآوری داده استفاده شده است. ابتدا، بررسی اسنادی برای مطالعه پیشینه پژوهش، متون تاریخی، مقالات علمی و منابع مرتبط با معماری و فرهنگ بندر کنگ انجام شده است. سپس، روش‌های میدانی شامل مشاهده مستقیم بناها، ثبت و تحلیل الگوهای فضایی و مصاحبه با تاجران و دریانوردان محلی به‌کار گرفته شد تا اطلاعات دقیقی درباره تاریخچه و کارکرد حمام‌های خانگی در منطقه به دست آید.

در ادامه، برای تحلیل معماری و درک بهتر الگوهای فضایی، پلان‌های معماری با نرم‌افزار اتوکد ترسیم و سپس در نرم‌افزار فتوشاپ پردازش و تحلیل شدند. اطلاعات گردآوری‌شده از طریق تحلیل محتوای کیفی بررسی شده و یافته‌ها در چارچوب ارتباط بین عوامل فرهنگی، تجاری و معماری تفسیر شده‌اند تا تصویری روشن از فرایند شکل‌گیری حمام‌های خانگی در بندر کنگ ارائه شود.

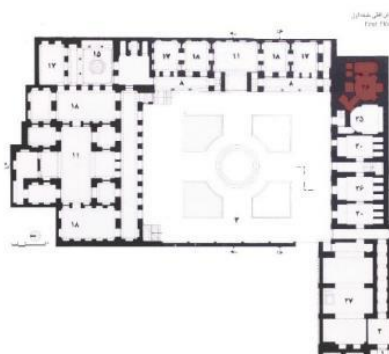
مبانی نظری

معماری بومی به‌عنوان نوعی از معماری شناخته می‌شود که طراحی و ساخت فضاها در آن به طور قابل توجهی تحت تأثیر شرایط و امکانات محیط طبیعی قرار می‌گیرد و از فنون، مصالح و سنت‌های محلی بهره می‌برد. این نوع معماری به‌عنوان یک نماد فرهنگی، هویت منطقه را به نمایش می‌گذارد (سلطان‌زاده، ۱۳۸۹: ۷). عامل فرهنگی به‌عنوان یکی از مهم‌ترین عوامل سازنده، به‌ویژه در رشد و اعتلای هنر و معماری، نقشی کلیدی دارد. فرهنگ شامل پدیده‌هایی چون جهان‌بینی، اعتقادات، باورها، دانش‌ها و آداب‌ورسوم یک جامعه است که جغرافیا و پدیده‌های سرزمینی در شکل‌گیری آن تأثیرگذار هستند (Malek Mohammadi Bidhendi & etc, 2022: 21). برخی از پدیده‌های فرهنگی به دلیل تأثیرات اندیشه‌های انسانی و تبادلات فرهنگی میان جوامع، فراتر از تأثیرات جغرافیایی توسعه یافته‌اند (سلطان‌زاده، ۱۳۹۳: ۴۵۶). این تبادلات فرهنگی معمولاً از طریق تجارت با کشورهای مختلف، تشکیل خانواده و مهاجرت به سایر نقاط، یا از طریق سفر و تحصیل در دیگر کشورها رخ داده است.

اوضاع اجتماعی دوره قاجار علی‌رغم تمدن کهن و میراث فرهنگی دیرینه، شباهت زیادی به جامعه‌ای قرون وسطایی داشت که در آن تعصبات ملی و مذهبی بسیار شدید بود و مردم به آداب‌ورسوم خود پایبند بودند (Mohammadzadeh & etc, 2021: ۵۳۲). در آغاز دوره قاجار، زنان و مردان در ارتباطات اجتماعی خود از هم جدا بودند و زنان بیشتر وقت خود را در اندرونی

(فضای خصوصی خانه) سپری می‌کردند. در خانه‌ها، اغلب پنجره‌ها به گونه‌ای طراحی می‌شدند که زنان از چشم غریبه‌ها محفوظ بمانند. مردان نیز معمولاً فقط با هم‌جنس خود ارتباط داشتند. حضور زنان در جامعه بیشتر محدود به کارهای ضروری یا تعاملات با نوکران و ملازمان بود. در اواسط دوره قاجار، با تعامل مردان ایرانی با اروپایی‌ها، روابط اجتماعی گسترش یافت و سنت‌های جدیدی چون دگرجنس‌دوستی مطرح شد که تأثیر زیادی بر تغییرات اجتماعی داشت (کیایی و دیگران، ۱۳۹۹: ۴۵-۴۶). تحولات اقتصادی، اجتماعی و تقسیم کار در این دوره به تدریج موجب شد که کارکرد استراحتگاهی خانه‌ها تغییر کرده و به فضایی برای فعالیت‌های اجتماعی و آموزشی تبدیل شود. این تحولات به‌ویژه در مشارکت زنان در امور بیرون از خانه و حضور بیشتر آن‌ها در فضاهای عمومی تأثیرگذار بود (سلطان‌زاده، ۱۳۹۶: ۱۲۵).

معماری مسکونی دوره قاجار در ایران از تنوع زیادی برخوردار بود. بسیاری از پژوهش‌ها در زمینه فرهنگ و شکل خانه در ایران به نقش آداب‌ورسوم، شیوه‌های زندگی و مسئله حریم و حریمیت در تعیین شکل خانه‌ها پرداخته‌اند. به‌عنوان مثال، نقش نمادین زنان در آداب‌ورسوم موجب شد تا برخی از رفتارهای اجتماعی تحت تأثیر مفاهیم سلطه و قدرت قرار گیرد. حریم و حریمیت نیز که معمولاً بر اساس محافظت از زنان شکل می‌گرفت، با مذهب ارتباط نزدیکی داشت (Mohammadzadeh&etc, 2021). (۵۳۱) در دوران قاجار، حمام به دلیل هزینه‌های بالای ساخت، نگهداری و تأمین سوخت و آب ابتدا در خانه‌های اعیان و اشرافی ساخته می‌شد. این حمام‌ها که در دوره صفوی نیز وجود داشتند، در دوره قاجار تغییراتی یافتند؛ زیرا آب آشامیدنی و حمام‌ها اغلب آلوده بودند و گسترش بیماری‌های عفونی باعث شد تا ساختار حمام‌ها تغییر کند و دوش جایگزین خزینه شود. در این دوره، خانه‌هایی که حمام داشتند معمولاً به دلیل مشکلات ناشی از سیستم گرمایش و رطوبت، خانه خود را اجاره داده و نقل مکان می‌کردند، چرا که رطوبت حمام به خانه‌های مجاور آسیب می‌زد (اکبری، ۱۳۹۷: ۴۸-۵۱). با وجود این، در دوره قاجار ساخت حمام‌های خانگی شدت یافت، اما به دلیل هزینه‌های زیاد، این حمام‌ها فقط در خانه‌های متمولین ساخته می‌شدند و معمولاً در کنار آشپزخانه‌ها قرار داشتند.

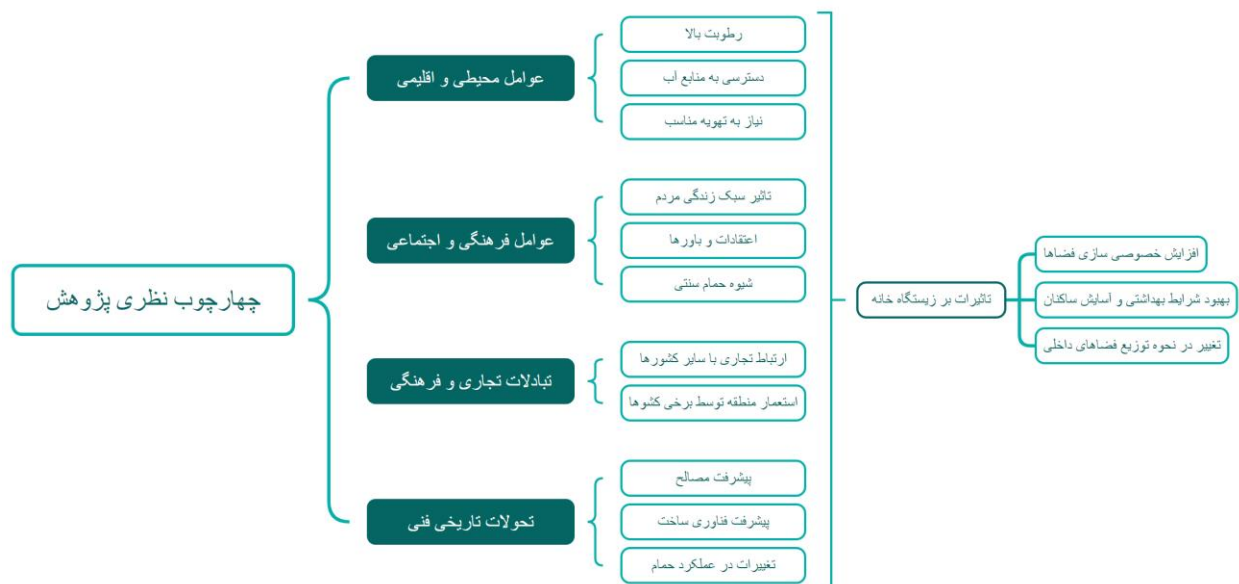
شکل ۱. قرارگیری حمام در خانه لباف اصفهان (منبع: حاجی قاسمی و دیگران، ۱۳۷۷: ۱۴۰).

با گسترش مدرن‌سازی شهرها در دوران پهلوی و کاهش هزینه‌ها به‌واسطه‌ی ارزان‌تر شدن سوخت و مصالح جدید، علاوه بر حمام‌های عمومی، حمام‌های خصوصی نیز در خانه‌ها ساخته شدند. این حمام‌ها ابتدا شامل رختکن و فضای گرم‌خانه بودند و به تدریج با کوچک‌تر شدن ابعاد خانه‌ها و شیوع آپارتمان‌نشینی، مساحت حمام‌ها کاهش یافت. در برخی موارد، فضای حمام حتی با توالت ترکیب شد.

معماری مسکونی و به‌ویژه طراحی فضاهای خصوصی خانه، تحت تأثیر تحولات اجتماعی، فرهنگی و اقتصادی در طول تاریخ تغییرات زیادی را تجربه کرده است. در دوره قاجار، تأثیرات فرهنگی و دینی به‌ویژه در تعیین ساختار فضاهای خانه‌ها از جمله

حمام‌ها مشهود بود. در این دوران، حمام‌ها به‌عنوان فضایی با کارکرد خاص در خانه‌های اعیان و اشرافی ایجاد شدند و به دلیل هزینه‌های بالای ساخت و نگهداری، تنها در خانه‌های متمولین وجود داشتند. اما با گذشت زمان و به‌ویژه در دوره پهلوی، تغییرات اجتماعی و اقتصادی نظیر ارزان شدن مصالح و سوخت، گسترش مدرن‌سازی و تغییرات در شیوه زندگی شهری، موجب شد که حمام‌ها از فضای بیرونی خانه‌ها به درون خانه‌ها منتقل شوند. در این دوره، علاوه بر حمام‌های عمومی، حمام‌های خصوصی با کارکردهایی ساده‌تر و فضای محدودتر در خانه‌ها ایجاد شدند. همچنین، با گسترش زندگی آپارتمان‌نشینی، مساحت حمام‌ها کاهش یافته و در برخی موارد، فضای حمام با توالت ترکیب شد.

بنابراین، تحولات در سبک زندگی، نیازهای اجتماعی و اقتصادی، و تغییرات در تکنولوژی و مصالح ساختمانی، نقش مؤثری در شکل‌گیری و تکامل فضای حمام در خانه‌ها ایفا کرده است. این روند نشان‌دهنده هم‌زمانی تأثیرات فرهنگ بومی و تغییرات جهانی است که در نهایت منجر به تحولات مهمی در طراحی و ساختار فضاهای مسکونی و خصوصی شده است.

نمودار ۱. چهارچوب نظری پژوهش

فرهنگ و معماری مسکونی منطقه ساحلی هندوستان

خانه در بافت سنتی و تاریخی جنوب هند تحت تأثیر عوامل مختلفی همچون، اقلیم، اقتصاد، فرهنگ و آیین بوده و عوامل خارجی همچون حضور کنسولگری‌های استعماری انگلیس، تجارت گسترده با مرزهای آبی، معماری مسکونی این منطقه را تحت تأثیر قرار داده است (لنفاچی، ۱۴۰۰: ۱۲۶). سیستم فرهنگی هند و زندگی در خانه‌ها، به صورت مشترک بود و گاهی سه نسل از یک خانواده، در کنار یکدیگر زندگی می‌کنند (بتلی، ۱۳۸۹: ۸۶). خانه هندی دارای فضاهایی از جمله: ورودی، انبار غله، قسمت آموزشی، حمام برای مقاصد دیدنی (به ویژه در آیین برهمن)، معبد خانوادگی و برکه (Widiastuti, 2013: 43) اتاق زنان و مردان، حیاط مرکزی، ایوان و آشپزخانه می‌باشد. خانه‌های هند گاهی محل کسب در آمد مردم منطقه بود و در برخی خانه‌ها می‌توان در طبقه همکف فرو شگاه یا محل کار صاحب خانه را دید. معماری بومی هند به دلیل ارزان بودن از گل ساخته می‌شد و گاه برای تقویت دیوارها از بامبو استفاده می‌کردند. مواد اولیه ساخت خانه‌ها شامل لاتریت، گرانیت، الوار، گل، کاهگل، برگ نارگیل، کاشی‌ها بامبو و مانگالور است. گرانیت برای فونداسیون استفاده می‌شود، لاتریت برای دیوارها، الوار برای روی دیوار و چهارچوب سقف، کاشی‌های مانگالور برای سقف مورد استفاده قرار می‌گرفت (Bera, 2019: 16389).

خانه‌ها دارای در سواحل کشور هندوستان دارای اختلاف ارتفاع نسبت به فضای خیابان بود و بدون پنجره یا با حداقل پنجره ساخته می‌شد. همچنین سقف‌های شیب‌دار برای محافظت از بارندگی شدید در منطقه در خانه‌ها قابل مشاهده است. اکثر خانه‌ها دارای حیاط مرکزی هستند. برخی خانه‌های اعیانی دارای حیاط اندرونی و بیرونی هستند و در حیاط بیرونی مراسمات صورت می‌گیرد. حیاط در خانه‌ها مهم‌ترین فضا برای برپایی اهداف مذهبی بود همچنین زنان و کودکان برای خشک کردن غلات، لباس، حمام آفتاب در طول زمستان، خواب در آسمان باز در طول شب مورد استفاده قرار می‌گرفت. گاهی در مرکز حیاط خانه محلی به صورت یک محراب کوچک وجود داشت که در آن گیاهی مقدس کاشته می‌شد و به وسیله زنان خانه نگهداری می‌شد (بتلی، ۱۳۸۹: ۹۰)؛ همچنین چاه یا مخزن آب نیز در وسط حیاط قرار داشت. اتاق‌های خصوصی به حیاط اندرونی راه دارد و فضاهای خدماتی پشت به اتاق‌های اصلی هستند و هیچ ارتباطی به فضای حیاط خانه ندارد (لغافچی، ۱۴۰۰: ۱۳۱). در خانه‌های دوطبقه محل خواب مردان اصولاً در اطراف حیاط مرکزی و محل زندگی زنان در طبقات فوقانی و توسط هشتی قابل دسترسی بود.

ایوان‌های عمیق اطراف حیاط‌های مرکزی وجود داشت تا امکان تهویه هوا برای اتاق‌ها را فراهم کند. ایوان در خانه‌های هندی دارای اهمیت بسیاری بود و گاهی تشریفات و اعیاد در این فضا که واسطه فضای عمومی و خصوصی بود اتفاق می‌افتاد (Widiastuti, 2013: 47-46). چهار تالار در چهارسوی حیاط مرکزی قرار دارد و به زبان محلی به آن نالوکتو (نالو: چهار، کتو: هال) گفته می‌شود. گاهی هال‌ها به دو یا چهار قسمت در هر جبهه تقسیم می‌شدند. آشپزخانه اصولاً در گوشه‌ای از خانه قرار گرفته و پخت و پز و خوردن غذا بر روی زمین انجام می‌شد. گربه، سگ و گاو در خانه‌ها وجود داشتند و اضافه غذا به آن‌ها داده می‌شد. دیوارهای گلی گاه با فضولات گاو پوشانده می‌شد (Kumar Das&Srivastava, 2023: 3). این فضا معمولاً در ضلع شمال شرقی و یا شمال پلان قرار گرفته و به صورت تو رفته پیرامون حیاط و گاه به صورت مجزا ساخته می‌شد. آشپزخانه دارای پنجره‌هایی در بالای دیواره‌های آن می‌باشد. تنها مکان مهم که در خانه‌های هندی دیوارکشی شده است فضای آشپزخانه و نمازخانه است و سایر فعالیت‌ها عموماً در فضای باز صورت می‌گرفت (Widiastuti, 2013: 50). اشتراک بین فرهنگ و خانه سازی مردم هند و ایران قابل عمل است که می‌توان آن را ناشی از تجارت این دو کشور با یکدیگر دانست. در خصوص جزئیات مرادفات فرهنگی ادامه توضیحات کامل ارائه شده است.

فرهنگ و معماری مسکونی بندر کنگ

بندر کنگ در شهرستان بندر لنگه و استان هرمزگان واقع شده است. این شهر از شمال با باورد، از جنوب و شرق با دریای خلیج فارس و از غرب به بندر لنگه متصل است. کنگ دارای ۵۶ هکتار بافت تاریخی است (ضیایی، ۱۳۹۶: ۱) و فرایند ثبت آن در فهرست یونسکو در حال پیگیری است. بندر کنگ در طول تاریخ چهار بار تخریب و دوباره ساخته شده است و بندر کنگ جدید بر روی خرابه‌های قدیمی با قدمت ۱۸۰۰ سال احداث شده است (کاویان مهر، ۱۳۹۶: ۴۶). بر اساس شواهد باستان‌شناسی، تاریخچه این بندر به دوره اشکانیان باز می‌گردد و در برخی از منابع خطی، از آن به عنوان بندر لشتان یاد شده است (وثوقی، ۱۳۹۶: ۴۶). آثار هنری با قدمت هزار سال در تپه‌های اطراف آن کشف شده است (افشار، ۱۳۸۷: ۱۴۶). ورود استعمار به این منطقه تأثیرات زیادی بر ساختار اجتماعی - اقتصادی آن گذاشته و موجب تحولات بزرگی در این ناحیه شده است (رضایی، ۱۳۹۶: ۲۰). شهر کنگ جدید از دو بخش تاریخی و جدید تشکیل شده که قابل تفکیک هستند.

شکل ۲ و ۳. راست عکس هوایی بندر کنگ، چپ نقشه هوایی بندر کنگ (منبع: آراسته، ۱۳۹۷: ۴۳).

باورهای مردم منطقه به دودسته تقسیم می‌شود: اول، باورهای دینی - مذهبی و دوم، باورهای تاریخی، سنتی و قومی که گاهی به صورت سنت‌های مذهبی یا قومی نمایان می‌شود. در بسیاری از موارد، تمایز میان این دودسته دشوار است، چرا که مذهب اغلب به عنوان یک باور تاریخی و فرهنگی از یک ملت یا قوم شناخته می‌شود (آراسته، ۱۳۹۷: ۷۶). روابط خویشاوندی در منطقه به شدت استوار بوده و یک خانه به پدر و پسران آن تعلق داشت (سلطانزاده، ۱۳۹۶: ۱۱۷). یکی از مشاغل اصلی مردان بندر کنگ، ماهیگیری و به ویژه تجارت از طریق سفرهای دریایی به حاشیه خلیج فارس، اقیانوس هند و دریای سرخ بود. مردان با توجه به سفرهای دریایی، نوع لنچ خود را انتخاب می‌کردند و در روزهای مشخصی سفرهای گروهی خود را آغاز می‌کردند تا از هجوم دزدان دریایی جلوگیری کنند و یا مشکلات پیش آمده برای دیگر لنچ‌ها را برطرف سازند. برخی از این سفرها ممکن بود تا ۹ ماه طول بکشند، به ویژه سفرهای دریایی به هند که نیاز به تجربه زیاد داشت. مردم منطقه به این سفرها «سفر گپ» (بزرگ) می‌گفتند (حسن نیا و بحری، ۱۳۹۷: ۴۳-۴۴). سفرهای دریایی به بندرهای هند مانند براوره، کالیکوت و بمبئی صورت می‌گرفت که سفر به بمبئی حدود ۲۵ روز به طول می‌انجامید. بندر کالیکوت به عنوان منبع تهیه چوب برای ساخت خانه‌ها در بندر کنگ شناخته می‌شد و دریانوردان کنگی در آنجا به خرید و فروش کالا پرداخته و در این شهر اقامت می‌کردند (حسن نیا و بحری، ۱۳۹۷: ۵۴-۵۵). در پایان هر سفر دریایی، ناخدا کارکنان کشتی را به خانه خود دعوت می‌کرد و پس از حساب و کتاب هزینه‌ها و مخارج، سود را میان آن‌ها تقسیم می‌کرد.

زنان کنگی در هنگام سفر همسرانشان اجازه خروج از خانه را نداشتند و بسیاری از آن‌ها در طول سفرهای دریایی همسران خود را از دست دادند. زنان لنچ داران و ملوانان که زندگی مجلل تری داشتند، برای تأمین آب به برکه‌ها نمی‌رفتند و کارگران خود را به این کار می‌گماردند. مردم بندر کنگ همواره به مهمان‌نوازی معروف بودند و برای مهمانان غذای اضافی می‌پختند. اکثر خانه‌ها در این منطقه دارای اتاق مهمان به نام «مجلس» بودند که ورودی آن‌ها با فاصله‌ای اندک از ساختمان اصلی قرار داشت. پذیرایی از مهمانان با قهوه و نوع خاصی از قلیان به نام «قلیان لنگه‌ای» صورت می‌گرفت که با بدنه و لوله‌ای کوزه‌ای همراه بود و در مهمانی‌ها و در میان اعضای خانواده مصرف می‌شد.

فضای خانه‌ها در بافت تاریخی بندر کنگ ترکیبی از فعالیت‌های معیشتی، زیستی و تولیدی است و در عین حال فضایی برای استراحت و خواب به شمار می‌رود. خانه‌ها عمدتاً نیمه درون‌گرا هستند و دارای ورودی‌هایی با چرخش یا اختلاف سطح نسبت به فضای بیرونی هستند. از ویژگی‌های معماری این منطقه می‌توان به بادگیرهای کوتاه و وسیع اشاره کرد که به دلیل اقلیم خاص منطقه، بسیار مؤثر در تهویه هوا بودند. یکی دیگر از راه‌حل‌های جلوگیری از نور مستقیم و سایه‌اندازی در منطقه استفاده از ایوان‌های وسیع و عمیق در خانه است که علاوه بر سایه‌اندازی به تهویه و سیرکولاسیون هوا کمک کرده و فضایی مناسب را برای انجام کارهای روزمره ایجاد می‌کند. خانه‌ها بیشتر در اطراف حیاط مرکزی قرار داشته و دارای فضاهایی نظیر اتاق، اتاق بادگیر، اتاق مهمان، آشپزخانه، حمام (گتیه)، فضاهای خدماتی، انبار و گاهی طویله و محل عرضه اجناس بودند. خانه‌ها معمولاً فاصله‌ای از زمین داشتند و به دلیل بالا بودن سطح آب‌های زیرزمینی و رطوبت، زیرزمین نداشتند. روزنه‌های بسیاری برای تهویه هوا در

دیوارهای خانه‌ها تعبیه شده بود، اما این روزنه‌ها در قسمت بالای دیوار قرار داشتند تا از دید مستقیم به داخل خانه جلوگیری شود. استفاده از مصالح بوم‌آورد و محلی از دیگر ویژگی‌های معماری این منطقه است.

شکل ۴-۸ تصاویر گتیه در خانه‌های بندر کنگ (منبع: نگارندگان).

یافته‌های تحقیق

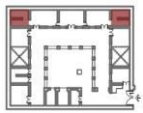
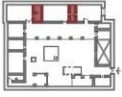
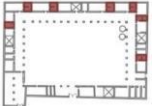
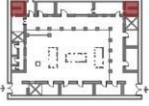
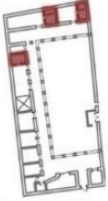
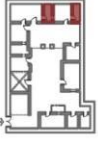
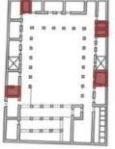
از جمله اشتراکات فرهنگی و معماری خانه‌های بندر کنگ و بندر کالیکوت هند، می‌توان به سبک زندگی چند خانواری و زندگی نسل در نسل در یک‌خانه اشاره کرد. همچنین، استفاده از فضاهای خانه برای عرضه کالا یا نگهداری حیوانات خانگی در طویله‌های موجود در خانه، از دیگر ویژگی‌های مشترک است که نتیجه تبادلات فرهنگی در زمان اقامت در شهرهای بندری و تشکیل خانواده‌ها در این مناطق است. یکی از مهم‌ترین ویژگی‌های مشترک، حیاط مرکزی و ایوان‌های اطراف آن است که در هر دو منطقه به دلیل اقلیم گرم و خشک، کاربرد فراوانی داشت. این فضاها نه تنها برای استفاده در مراسم مذهبی و فرهنگی، بلکه برای انجام دیگر فعالیت‌ها نیز مورد استفاده قرار می‌گرفت. همچنین، وجود برکه‌هایی برای تأمین آب در حیاط منازل و استفاده از مصالح بومی منطقه، از دیگر شباهت‌ها است. به‌ویژه در بندر کنگ که به دلیل کمبود الوار، چوب‌های مورد نیاز برای ساخت خانه‌ها را از بندر کالیکوت تأمین می‌کردند.

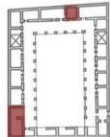
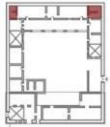
از دیگر ویژگی‌های مشترک، می‌توان به اختلاف سطح خانه‌ها نسبت به معبر عمومی، حداقل بودن بازشوها نسبت به معابر و رعایت نوعی حریم خصوصی در چیدمان فضاها اشاره کرد. در این خانه‌ها، آشپزخانه معمولاً در گوشه‌ای از خانه و در فضاهای فرورفته با حداقل بازشو قرار داشت، به‌طوری‌که بازشوها عمدتاً در قسمت بالای دیوارها قرار می‌گرفت تا از دید مستقیم به فضای داخلی جلوگیری شود. اتاق‌های اقامتی نیز در نقاطی از خانه قرار داشتند که دید مستقیم به آن‌ها وجود نداشت، و فضاهایی برای استحمام ساکنان خانه در پشت این اتاق‌ها و دور از حیاط مرکزی طراحی شده بود. در برخی خانه‌های بندر کنگ، این فضاهای استحمام به طور مستقل از فضای اصلی اقامتگاه قرار داشته‌اند.

همچنین، وجود اتاق‌های دارای حمام که در این پژوهش بررسی شده است، در هر دو منطقه مشاهده می‌شود. در خانه‌های بندر کنگ که مربوط به اواخر قاجار و اوایل پهلوی است، معمولاً حمام‌ها در داخل خانه و به تعداد اتاق‌ها یا به صورت مشترک بین دو اتاق ساخته می‌شدند. این حمام‌ها با دیوارهای کوتاه که حدود یک متر پایین‌تر از سقف قرار داشتند از اتاق‌ها جدا می‌شدند و در صورت بلند بودن دیوارها، روزنه‌هایی در قسمت‌های بالای دیوارها برای تهویه هوا تعبیه می‌شد تا از فرسودگی دیوارها و افزایش رطوبت جلوگیری کند. امروزه، این فضاهای حمام (گتیه‌ها) به عنوان انبار استفاده می‌شوند و دیگر کاربرد اصلی خود را ندارند. گتیه‌ها دارای طاقچه‌های متعدد و تزیینات مشبک بر روی روزنه‌ها و طاقچه‌ها بودند که در قسمت‌های پایینی پوشیده و در قسمت‌های بالای آن‌ها برای عبور نور و هوا باز بود.

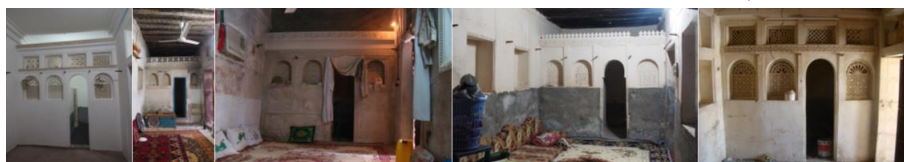
در این بخش از پژوهش، ابتدا به بررسی حمام‌های موجود در این خانه‌ها پرداخته می‌شود و سپس به عواملی که باعث شکل‌گیری این سبک از حمام در خانه‌ها شده‌اند، توجه خواهد شد.

جدول شماره ۱ مشخصات حمام در خانه‌های بندر کنگ

ردیف	نام خانه	پلان	تعداد گنبد	تعداد اتاق (خانواری مسکن)	ورودی گنبد از	قراگیری در کدام جهه خشک و تر	مجزا بودن فضای خشک و تر	مساحت خانه (مترمربع)	مجموع مساحت گنبد	نسبت مساحت گنبد به خانه
۱	عبدالرحمن کرچی		۲	۲	اتاق	شمال	•	۳۵۷	۲۵,۹۶	۷,۲۷٪
۲	صیدایی		۲	۴	اتاق	شمال	•	۲۹۱	۹,۹۰	۳,۴۰٪
۳	گلستان		۷	۸	اتاق	شمال-شرق-غرب	•	۱۷۵۶	۶۲,۸۸	۳,۵۸٪
۴	علی گلبد		۲	۳	اتاق	شمال	•	۳۹۲	۱۷,۲۱	۴,۳۹٪
۵	علی گلستان		۲	۵	اتاق	شمال	•	۱۰۷۱	۲۳,۳۵	۲,۱۸٪
۶	محمد صیفی		۳	۲	اتاق	غرب-شرق	○	۲۳۳	۱۷,۹۲	۷,۶۹٪
۷	ایمنی		۳	۶	اتاق	شمال-غرب	•	۶۶۷	۲۹,۳۶	۴,۴۰٪
۸	محمد بحری		۲	۳	اتاق	شمال	○	۲۱۶	۱۰,۰۹	۴,۶۷٪
۹	فاخر ربیعی		۲	۲	ایوان	شرق	○	۲۸۳	۱۰,۴۲	۳,۶۸٪
۱۰	یونسی		۴	۵	اتاق	شمال-غرب	•	۴۵۸	۳۵,۷۴	۰,۰۷٪
۱۱	عیدی		۴	۷	ایوان-اتاق	شرق-شمال-غرب	○	۹۹۰	۴۳,۲۲	۴,۳۶٪

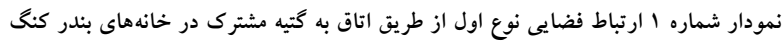
۱۲	رشد		۲	۱۱	ایوان - اتاق	شمال - غرب	•	۸۷۴	۴۴,۳۲	۵,۰۷٪
۱۳	کویتی ۱		۵	۷	ایوان - اتاق	شمال - غرب شرق - جنوب	○	۴۹۶	۴۹,۰۵	۹,۸۸٪
۱۴	عبید صیدایی		۱	۴	ایوان	شمال	○	۷۳۳	۳,۶۳	۰,۴۹٪
۱۵	حسن کنگی		۱	۴	اتاق	جنوب - غرب	○	۳۷۱	۱۰,۷۷	۲,۹۰٪
۱۶	گلپت		۲	۲	اتاق	شمال	•	۸۳۳	۳۴,۴۵	۴,۱۳٪
۱۷	کویتی ۲		۱	۲	اتاق	غرب	•	۴۲۴	۶,۳۳	۱,۴۹٪

تعداد گتیه‌ها (حمام‌ها) در خانه‌های بندر کنگ بین یک تا هفت متغیر است. باتوجه به پلان خانه‌ها، مشخص می‌شود که تعداد حمام‌ها در خانه‌ها علاوه بر تعداد خانوارهای ساکن، با وضعیت اقتصادی خانواده‌ها نیز ارتباط مستقیم دارد. کمترین تعداد گتیه مربوط به خانه‌های عبید صیدایی، حسن کنگی و کویتی ۲ است که هرکدام فقط یک گتیه دارند. بیشترین تعداد گتیه‌ها نیز متعلق به خانه گلپتان است که دارای ۷ گتیه است. مساحت حمام‌های نسبت به فضاهای بسته خانه‌های بندر کنگ از ۱ تا ۱۷ درصد متغیر است. کمترین نسبت مساحت حمام به مساحت کل خانه مربوط به خانه صیدایی و بیشترین آن مربوط به خانه محمد صیفی است.

تصویر شماره ۴-۸ تصاویر گتیه در خانه‌های بندر کنگ (منبع: آراسته، ۱۳۹۷: ۴۳۱).

گتیه‌ها به هیچ عنوان به طور مستقیم با فضای حیاط خانه در ارتباط نیستند. دو نوع گتیه از منظر نوع ورودی در خانه‌های بندر کنگ وجود دارد: ۱. گتیه‌های با ورودی از درون اتاق‌ها به صورت اختصاصی ۲. گتیه‌های با ورودی از فضای ایوان که به صورت مشترک مورد استفاده اعضای خانه قرار می‌گیرد در برخی خانه‌ها هر نوع گتیه موجود است که برخی اتاق‌ها دارای گتیه مجزا و برخی به صورت عمومی مورد استفاده قرار می‌گرفت. گتیه‌های با ورودی از درون اتاق‌ها، گاه به صورت مشترک برای چند اتاق و گاه اختصاصی برای یک اتاق در نظر گرفته می‌شد. ۱۲ خانه دارای گتیه با ورودی از درون اتاق هستند که گاه شامل یک فضا و گاه به دو فضای تر و خشک تقسیم شده‌اند. نمودار زیر نمونه ارتباط فضایی گتیه مشترک برای اتاق‌ها را در خانه با ورودی مستقیم از اتاق نشان می‌دهد ضمناً فضای گتیه در این خانه به دو قسمت فضای تر و خشک تقسیم شده است.

اتفاق گفتبه اتفاق

ایوان

حیاط

شماره	نام	تعداد افاق
۱	عبدالرحمن کردچی	2
۲	صیدایی	2
۳	گلستان	8
۴	علی گلستان	3
۵	علی گلستان	2
۶	محمد صیفی	5
۷	محمد صیفی	3
۸	ایمنی	3
۹	محمد بقری	3
۱۰	فخر رییسی	2
۱۱	یونسی	5
۱۲	عیدی	7
۱۳	رشید	11
۱۴	کویتی ۱	7
۱۵	کویتی ۱	5
۱۶	صیدایی	4
۱۷	عید کنگی	1
۱۸	حسن کنگی	1
۱۹	گلستان ۲	2
۲۰	کویتی ۲	2

۱۵

نحوه زندگی آنان مشابه فرهنگ ایرانیان بود، به طوری که پس از ازدواج، افراد در خانه‌های مشترک با والدین سکونت می‌کردند. فرهنگ مردم هند و مردم حاشیه خلیج فارس به دلیل روابط اقتصادی گسترده و تبادلات تجاری با بندرهای هند، به‌ویژه حضور پز شکان هندی در دوران استعمار بریتانیا، تحت تأثیر یکدیگر قرار گرفته است. معابد هندی در جنوب ایران نیز گواهی بر حضور پررنگ مردم هند در این منطقه است. از رسوم و آداب مردم هند، می‌توان به سنت حنابندان اشاره کرد که در آن دست‌وپای عروس با حنا زینت داده می‌شود، و طرح و نقش‌های هندی که شامل گل‌وبوته‌های به‌هم پیوسته است. این نقوش توسط زنانی که به این امر تسلط دارند در روز حنابندان بر روی دست‌های عروس تا کتف و پاهای عروس تا زانو کشیده می‌شود و در روز مراسم عروسی بر روی بدن عروس خودنمایی می‌کند. این رسم در سایر نقاط ایران رایج نیست و تنها در کف پای عروس و داماد گذاشته می‌شود. از دیگر رسوم می‌توان به سوراخ کردن بینی و گذاشتن نگین بر روی آن و استفاده از خلخال و انگشترهای مخصوص پا اشاره کرد.

عوامل متعددی در شکل‌گیری گتیه‌های متعدد در خانه‌های بندر کنگ تأثیرگذار بوده است، از جمله عوامل اقتصادی، تکنولوژی ساخت، اقلیم، فرهنگ و مذهب. ساکنان بندر کنگ معمولاً از خانواده‌های متمول بودند و خانه‌های مجللی نسبت به ساکنان دیگر مناطق خلیج فارس داشتند. وجود برکه‌های متعدد در اطراف شهر نشان‌دهنده مصرف بالای آب در این منطقه است. بیشترین تعداد برکه در حاشیه خلیج فارس در این محدوده قرار داشت. ساکنان بندر کنگ برای دسترسی به آب از خدمه خود استفاده می‌کردند و در برخی خانه‌ها، برکه‌هایی در حیاط برای دسترسی آسان‌تر به آب مشاهده می‌شود. در برخی فصول سال، شب‌ها در این مناطق سرد بود و به همین دلیل، مردم حمام‌های داخلی خانه‌ها را می‌ساختند تا پس از استحمام نیازی به خروج از خانه نداشته باشند، چرا که در این منطقه وسایل گرمایشی و لباس‌های گرم به طور گسترده وجود نداشت.

یکی از عواملی که باعث عدم ساخت حمام در داخل خانه‌ها در دوره‌های گذشته می‌شد، نبود تکنولوژی مناسب برای ساخت و لوله‌کشی آب به‌منظور تأمین و دفع آب حمام بود. با توجه به ارتباطات تجاری با کشورهای مختلف و همچنین حضور پرتغالی‌ها در این منطقه، تکنولوژی ساخت پیشرفت قابل توجهی پیدا کرد. استفاده از آهک در ساخت بناها، به‌ویژه برای مقابله با رطوبت منطقه، یکی از روش‌های مؤثر بود. این شیوه مشابه روش‌هایی بود که در ساخت قلعه‌های پرتغالی‌ها به کار می‌رفت که در نزدیکی دریا برای دیده‌بانی و حفاظت از محدوده‌های تصرفی آن‌ها ساخته شده بود و از سنگ‌های آهکی برای استحکام بنا استفاده می‌کردند.

عامل فرهنگی - مذهبی یکی از مهم‌ترین دلایل شکل‌گیری حمام‌ها در خانه‌های بندر کنگ است، زیرا رعایت حریمیت در این منطقه از اهمیت بالایی برخوردار بود. در اینجا، زنان حتی با مردان غریبه یا مهمانان نیز سخن نمی‌گفتند و استفاده از روبند، بر این نکته تأکید می‌کند. زنان در غیاب همسران خود حق خروج از خانه را نداشتند، و این یکی از دلایل اصلی احداث حمام‌ها در داخل خانه‌ها بود. به دلیل طولانی بودن سفرهای دریایی مردان که می‌توانست تا ۸ ماه ادامه یابد، زن‌های همسایه به طور معمول مراسمی برای بازگشت مردان از سفر برگزار می‌کردند. حضور چند همسر در یک‌خانه در این منطقه رایج بود و مردان ممکن بود چند همسر داشته باشند که هرکدام حمام مخصوص به خود را در اتاق خود داشتند.

از دیگر عوامل تأثیرگذار می‌توان به زندگی چند خانواری اشاره کرد. همچنین نوع وضو و غسل‌هایی که در آیین اسلام برای اهل تسنن وجود دارد، در این موضوع نقش داشت. زنان در این منطقه به‌منظور رعایت حریمیت و انجام وضو پنج بار در روز، نیاز به فضایی مخصوص برای وضوگرفتن داشتند. این فضا به آن‌ها این امکان را می‌داد که به‌دوراز چشم نامحرم، فریضه‌های واجب خود را انجام دهند. علاوه بر این، مردم این منطقه معتقد بودند که لباس زنان نباید توسط مردان نامحرم دیده شود؛ بنابراین، لازم بود تا زنان مکانی مختص به خود برای خشک کردن لباس‌هایشان بعد از شست‌وشو در حمام داشته باشند تا این لباس‌ها توسط

نامحرم‌ها دیده نشود. در کنار این مسائل، حضور تبعیدی‌ها در جنوب کشور در دوره‌های تاریخی، به‌ویژه در این منطقه، موجب ناامنی می‌شد و اعتقاد به نیروهای ماوراءالطبیعی و جن و تسخیر کالبد انسان نیز باعث می‌شد که مردم در شب‌ها کمتر در شهر رفت‌وآمد کنند.

بسیاری از مناسبت‌های مهم زندگی در بندر کنگ با حضور در حمام مرتبط بود. برای نمونه، مراسم حنابندان، حمام عروسی و جهازگیری که خانواده عروس در آن‌ها دختران‌شان را برای زندگی مشترک آماده می‌کردند، از جمله این مناسبت‌ها بود. در شب مراسم حنابندان، نقش حنا بر دست‌وپای عروس و بر کف پای داماد گذاشته می‌شد و سپس عروس و داماد به حمام می‌رفتند. یکی دیگر از مناسبت‌های ویژه حمام، حمام زایمان بود که معمولاً توسط زنان نزدیک خانواده برگزار می‌شد. قبل از بردن مادر به حمام، خوراکی‌ها و داروهای تقویتی به او داده می‌شد. اگر نوزاد دختر می‌بود، مادر را در روز هفتم به حمام می‌بردند و اگر نوزاد پسر بود، این مراسم در روز دهم انجام می‌شد.

از دیگر مراسم‌های وابسته به حمام می‌توان به حمام عافیت اشاره کرد که پس از بهبود بیمار برای شکرگزاری و زدودن بیماری از بدن او برگزار می‌شد. همچنین، حمام‌های ویژه مراسم مذهبی مانند عید فطر و قربان که با غسل مذهبی همراه بود، در این منطقه اهمیت ویژه‌ای داشتند و به طور مفصل برگزار می‌شدند. علاوه بر این، حمام قبل و بعد از سفر نیز برای ناخداها مرسوم بود، به‌ویژه هنگام راهی شدن یا بازگشت آن‌ها از سفرهای دریایی.

بحث و نتیجه‌گیری

یکی از نکات مشترک بین فرهنگ‌ها و خانه‌های واقع در بندر کالیکوت هند و بندر کنگ، سبک زندگی چند خانواری است که نسل‌ها در یک‌خانه زندگی می‌کنند. همچنین استفاده از فضاهای خانه به‌عنوان محل عرضه کالا و یا نگهداری حیوانات خانگی در طول‌های موجود در خانه، از دیگر شباهت‌هاست که ناشی از تبادلات فرهنگی در دوران اقامت در شهرهای بندری و تشکیل خانواده‌های مشترک است.

از مهم‌ترین اشتراکات می‌توان به حیاط مرکزی و ایوان‌های اطراف آن اشاره کرد که برای انجام مراسم مذهبی و فرهنگی یا سایر فعالیت‌ها در خانه‌ها استفاده می‌شد. علاوه بر این، وجود برکه برای تأمین آب در حیاط منازل و استفاده از مصالح بومی منطقه (بندر کنگ که به دلیل کمبود الوار، چوب‌های مخصوص ساخت خانه‌ها را از بندر کالیکوت تأمین می‌کرد) از دیگر ویژگی‌های مشترک است.

دیگر نکات اشتراک شامل اختلاف سطح خانه‌ها نسبت به معابر عمومی، حداقل بودن باز شوها در جهت معبر، و رعایت نوعی محرمیت از طریق چیدمان فضاها در کنار یکدیگر است. همچنین، قرار گرفتن آشپزخانه در گوشه‌ای از خانه، با حداقل باز شو یا بازشوهایی در قسمت بالای دیوار به‌منظور جلوگیری از دید مستقیم، از دیگر ویژگی‌های مشابه است.

اتاق‌های اقامتی که در قسمت‌هایی از خانه قرار دارند که دید مستقیم به آن‌ها وجود ندارد، و فضاهای مجزای استحمام که در پشت اتاق‌ها و دور از حیاط مرکزی قرار دارند، از دیگر اشتراکات قابل مشاهده در برخی خانه‌های بندر کنگ است. در نهایت، وجود اتاق‌های دارای حمام در خانه‌ها که در این پژوهش بررسی شده، در هر دو منطقه دیده می‌شود.

این سبک ساخت حمام‌ها در خانه‌های بندر کنگ به‌وضوح از سنت و معماری بومی بندر کالیکوت در هند الهام گرفته شده است. در بندر کالیکوت، هر اتاق خانه‌ها حمام مجزایی داشت و این سبک زندگی مشابه فرهنگ ایرانیان بود که پس از ازدواج، افراد در خانه‌های مشترک با والدین خود سکونت می‌کردند. فرهنگ مردم هند و مردم حاشیه خلیج فارس به دلیل مراودات اقتصادی و همچنین حضور پزشکان هندی در دوران استعمار انگلیس در جنوب ایران، تأثیرات زیادی بر یکدیگر گذاشتند. معابد هندی در

جنوب ایران نیز نشان‌دهنده تأثیرات فرهنگی مردم هند در این منطقه است. از جمله ویژگی‌های فرهنگی مشترک، می‌توان به سبک حنابندان اشاره کرد که در این منطقه به‌مانند هندی‌ها، دست‌وپای عروس‌ها را با حنا به گل‌ها و نقش‌های زیبایی زینت می‌دهند، سنتی که در دیگر نقاط ایران مرسوم نیست.

در خانه‌های بندر کنگ، حمام‌ها با دیوارهایی از فضای اتاق جدا می‌شدند. این دیوارها یا کوتاه‌تر از سایر دیوارها با فاصله‌ای حدود یک متر از سقف ساخته می‌شدند، یا دارای روزنه‌های متعدد در قسمت بالایی بودند که از فرسودگی دیوارها جلوگیری می‌کردند. این حمام‌ها مانند حمام‌های دوره قاجار، خزینه نداشتند و صرفاً فضایی برای شست‌وشو بودند که گاهی به دو بخش تر و خشک تقسیم می‌شدند. امروزه این فضاها بیشتر به‌عنوان انبار مورد استفاده قرار می‌گیرند و کاربرد گذشته خود را از دست داده‌اند. حمام‌ها در این خانه‌ها دارای طاقچه‌های متعدد و روزنه‌هایی در دیوار بودند که گچ‌بری‌های زیبایی داشتند. روزنه‌ها در بخش بالای دیوار باز بودند، درحالی‌که در قسمت پایین دیوار، روزنه‌های بسته‌ای برای جلوگیری از دید مستقیم به داخل حمام وجود داشت.

نتایج بررسی‌ها نشان می‌دهد که حمام‌ها در خانه‌های بندر کنگ کمتر از ۱ تا ۱۰ درصد از مساحت خانه را به خود اختصاص داده‌اند و تعداد آن‌ها در هر خانه از دو تا هفت حمام متغیر است. ورودی حمام‌ها به طور مستقیم به فضای حیاط راه ندارد و دو نوع حمام در این خانه‌ها وجود دارد:

حمام‌هایی که ورودی آن‌ها درون اتاق‌ها قرار دارد و گاهی بین دو اتاق به‌صورت مشترک مورد استفاده قرار می‌گیرد. این نوع حمام‌ها فراوان‌تر هستند.

حمام‌هایی که از طریق ایوان به آن‌ها دسترسی پیدا می‌شود و به طور مشترک برای چند اتاق مورد استفاده قرار می‌گیرند. درست است که ایده ساخت این حمام‌ها از کشورهای اطراف به منطقه وارد شده است، اما عواملی همچون اقتصاد، اقلیم، تکنولوژی ساخت، فرهنگ، کارکرد و مذهب در تاریخ منطقه باعث شده‌اند که این نوع حمام‌ها با وجود حمام‌های عمومی در سایر نقاط کشور، به‌ویژه در حاشیه خلیج فارس، ساخته و رواج یابند. این عوامل نه تنها بر ساخت، بلکه بر ترویج و پذیرش این نوع خانه‌ها و حمام‌ها در منطقه تأثیرگذار بوده‌اند.

جدول زیر به طور خلاصه این عوامل و تأثیرات آن‌ها را نشان می‌دهد:

جدول ۲. عوامل تأثیرگذار در ساخت گتیه (حمام) در خانه‌های بندر کنگ

ردیف	عامل	دلایل
۱	اقتصاد	مردم بندر کنگ نسبت به خانه‌های مردم منطقه خانه‌های مجللی داشتند و امکان ساخت و تهیه آب توسط خدمه‌هایی که داشتند از برکه‌های اطراف فراهم بود.
۲		وجود خدمه در خانه‌های بندر کنگ سبب دستیابی به آب مورد نظر و انتقال آن به حمام‌ها موجب ساخت این حمام‌ها در خانه و اتاق‌های هر خانواده می‌شد.
۳		ایجاد برکه‌هایی در خانه‌ها و اطراف شهر برای تأمین آب حمام‌ها این منطقه دارای بیشترین مقدار برکه در تمام استان هرمزگان است.
۴	تکنولوژی ساخت	دستیابی به تکنولوژی ساخت به واسطه ارتباط با کشورهای مختلف از نظر سازه‌ای برای ساخت حمام.
۵		لوله‌کشی دفع آب حمام به مسنی (گودال باغچه‌های موجود در حیاط) جهت دفع آب حمام همچنین آبیاری گیاهان و جلوگیری از ورود آب حمام به فضای خارج از خانه
۶		خانه‌های کنگ در منطقه‌ای با رطوبت بسیار بالا ساخته شده‌اند به همین دلیل خانه‌ها با مصالحی ساخته می‌شدند که در برابر رطوبت مقاوم باشد از جمله آهک

۷		دلایل ساخت برکه در خانه‌ها جهت دستیابی به آب و همچنین برکه‌های متعدد در شهر و اطراف این بوده که برعکس سایر شهرهای حاشیه خلیج فارس سطح آب زیر زمینی در این منطقه پایین است و عمق چاه‌هایی که باید حفر می‌شد زیاد بود.
۸	فرهنگ	وجود خانواده‌های متعدد در خانه‌ها و ساخت حمام‌های مختص به آن‌ها
۹		تحت‌تأثیر شهرهای پیشرفته که با اروپا در ارتباط بودند
۱۰		عدم امکان خروج زن‌ها هنگام سفر بودن همسرانشان موجب شده که ساخت حمام‌ها در داخل خانه باشد
۱۱		مراسم فرهنگی که نیاز به حمام داشتند، سلامتی، زایمان، سفر، حنابندان، عروسی و...
۱۲		حضور تبعیدی‌ها در مناطق جنوبی توسط شاهان به منطقه جنوب ایران این مناطق را تا حدودی ناامن می‌کرد.
۱۳		جهت جلوگیری از حضور زن‌ها و کودکان برای دسترسی به حمام در ساعات مختلف شبانه‌روز
۱۴		اعتقاد به جن و تسخیر کالبد انسان توسط آن و عدم خروج مردم در شب از خانه
۱۵	مذهب	سبک متفاوت حمام نسبت به حمام‌های سایر خانه‌های تاریخی
۱۶		مهم بودن محرمیت برای خانواده‌های کنگ در هنگام رفت‌وآمد از حمام به اتاق‌ها و گذر از کنار سایر خانواده‌ها
۱۷		نمازهای پنج‌گانه و سبک وضو برای اهل تسنن و همچنین زن‌ها در منزل
۱۸		لباس زن‌ها نباید توسط نامحرم دیده می‌شد به همین دلیل در حمام‌ها شسته و خشک می‌شدند
		غسل کردن و پاکیزگی در دین اسلام

خانه‌های بندر کنگ، باتوجه‌به ویژگی‌های خاص معماری خود، به‌ویژه طراحی حمام‌ها، نمایانگر تأثیرات عمیق فرهنگی، اجتماعی، اقلیمی و تاریخی بر ساختار زندگی مردم این منطقه هستند. این نوع حمام‌ها که در خانه‌ها به طور مجزا برای هر خانواده یا بخش‌های مختلف خانه طراحی شده‌اند، برگرفته از سنت‌های معماری بندر کالیکوت در هند بوده و تحت‌تأثیر عوامل مختلفی از جمله تبادلات فرهنگی با کشورهای هم‌جوار، به‌ویژه هند و پرتغال، توسعه یافته‌اند. از مهم‌ترین عواملی که باعث رواج این نوع معماری در بندر کنگ شده، می‌توان به فرهنگ محرمیت، شرایط اقلیمی خاص منطقه، نیاز به فضای خصوصی برای وضوگرفتن و شست‌وشو، و ویژگی‌های مذهبی مرتبط با آیین‌های اسلامی اشاره کرد.

از سوی دیگر، این حمام‌ها به‌عنوان فضایی برای انجام فعالیت‌های اجتماعی و فرهنگی نیز نقش ویژه‌ای ایفا کرده‌اند، از جمله مراسم حنابندان، حمام‌های زایمان، یا شست‌وشو پس از سفرهای دریایی. علاوه بر این، ویژگی‌هایی همچون حیاط مرکزی، استفاده از مصالح بوم‌آورد، و طراحی خاص اتاق‌ها که فضاهای خصوصی و عمومی را از یکدیگر تفکیک می‌کند، از دیگر مشخصه‌های معماری خانه‌های بندر کنگ هستند که منعطف با شرایط اقلیمی و اجتماعی این منطقه ساخته شده‌اند.

در نهایت، حمام‌های خانه‌های بندر کنگ نه‌تنها نمادی از تعاملات فرهنگی و تاریخی میان کشورهای منطقه هستند، بلکه به‌عنوان فضایی ضروری برای پاسخگویی به نیازهای فرهنگی، مذهبی و اجتماعی مردم این منطقه عمل کرده‌اند. این ویژگی‌ها به همراه سایر عوامل، همگی موجب شده‌اند که معماری این منطقه، به‌ویژه حمام‌ها، از دیگر مناطق کشور متمایز باشد و درعین‌حال به طور عمیق بافرهنگ و تاریخ مردم بندر کنگ ارتباط داشته باشد.

منابع

- آراسته، شیوا (۱۳۹۷)، خانه‌های تاریخی بندر کنگ، تهران، سازمان عمران و بهسازی شهری.
- افشار (سیستانی)، ایرج (۱۳۸۷). شناخت استان هرمزگان. تهران، انتشارات هیرمند.

- اکبری، پریوش (۱۳۹۷). حمام در ایران، تهران، دفتر پژوهش‌های فرهنگی.
- امینی، امیرحسین، سلطان زاده، حسین (۱۳۹۶). بررسی تحلیلی پیرامون بحران معماری و شهرسازی و پدیده شناسی گونه‌های خانه، فصلنامه مدیریت شهری، ۴۶، ۷۸-۹۴.
- بتلی، کلود (۱۳۸۹). گسترش طراحی در معماری هند (جزئیات طرح‌های معماری هند)، ترجمه: حسین سلطان‌زاده، تهران، چهار طاق.
- حاجی قاسمی، کامبیز و دیگران (۱۳۷۷). گنجنامه خانه‌های اصفهان. مرکز اسناد و تحقیقات دانشکده معماری و شهرسازی دانشگاه شهید بهشتی، سازمان میراث فرهنگی کشور.
- حسن نیا، محمد (۱۴۰۱). بندر کنگ در پویه تاریخ، تهران، انتشارات جنوب.
- حسن نیا، محمد، بحری، یعقوب (۱۳۹۷). دریاوردی و لنج سازی بندر کنگ با تأکید بر بوم مسی، تهران، انتشارات جنوب.
- حسن نیا، محمد، شهریاری نسب، سوده (۱۳۹۹). گردشگری فرهنگی در بندر کنگ، تهران، انتشارات جنوب.
- رضایی، عباس (۱۳۹۶). فراز و فرود کنگ. دوماهنامه فرهنگ، میراث و گردشگری، بادگیر نسیم، بندرکنگ، سال دوم، شماره ۶.
- سلطان‌زاده، حسین (۱۳۸۹)، معماری بومی و اقلیمی ایران، قزوین، دانشگاه آزاد اسلامی.
- سلطان‌زاده، حسین (۱۳۹۰). نمادگرایی در تاج محل، هویت شهر، شماره نهم، سال پنجم. ۳۷-۴۸.
- سلطان‌زاده، حسین (۱۳۹۳). نقش جغرافیا و فرهنگ در شکل‌گیری بام در واحدهای مسکونی، پژوهش‌های جغرافیای انسانی، ۴۶ (۲)، ۴۴۹-۴۶۴.
- سلطان‌زاده، حسین (۱۳۹۶). خانه در فرهنگ ایرانی (مفاهیم و بعضی کاربردها)، تهران، دفتر پژوهش‌های فرهنگی.
- کاویانمهر، معصومه (۱۳۹۶). بافت تاریخی کنگ. دوماهنامه فرهنگ، میراث و گردشگری، بادگیر نسیم، بندرکنگ، سال دوم، شماره ۶.
- کیانی، مهدخت، سلطان‌زاده، حسین، ارمغان، مریم، حیدری، علی اکبر (۱۳۹۹). صورتبندی مولدهای انعطاف‌پذیری خانه‌های اعیانی بر اساس تحولات گفتمان جنسیتی دوره قاجار (مورد پژوهشی: خانه‌های اعیانی قزوین)، دو فصلنامه علمی معماری، شهرسازی و هنر، شماره ۱ (۱)، ۴۳-۶۷.
- لفافچی، مینو (۱۴۰۰). تبیین نقش اقلیم در شکل‌گیری مسکن دارای حیاط مرکزی در هند (مطالعه موردی: ایالات کرالای هند)، دو فصلنامه علمی معماری، شهرسازی و هنر، شماره ۲ (۱)، ۱۲۳-۱۴۸.
- وثوقی، محمدباقر (۱۳۹۶). در جست‌وجوی کنگ پیش از قرن یازدهم هجری/هفتم میلادی. دوماهنامه فرهنگ، میراث و گردشگری، بادگیر نسیم، بندرکنگ، سال دوم، شماره ۶.
- ورمقانی، حسنا، سلطان‌زاده، حسین (۱۳۹۷). نقش جنسیت و فرهنگ معیشتی در شکل‌گیری خانه مقایسه خانه‌های قاجاری گیلان و بوشهر. نشریه علمی پژوهشی معماری و شهرسازی آرمان شهر، ۲۳، ۱۲۳-۱۳۴.
- Basouli, Mahdi (2019), Landscaping Perspective in the Public Bathhouses, it Elements and its Functions, MANZAR, 10 (45): 34-43.

- Bera, Tania (2019). An Overview Of Vernacular Architecture In India, THINK INDIA JOURNAL, Vol-22- Issue-14. 16386-16391.
- [Krishnakumar](#), Vaisali (2023). CONSERVATION OF KUTTICHIR, University of Kansas, Graduate Student.
- Malek Mohammadi Bidhendi, Hannaneh, Soltanzadeh, Hossein, Armaghan, Maryam (2022). The Impact of Russian Wooden House Architecture on Gomishan's Wooden Houses. Bagh-e Nazar, [Volume 19, Issue 106](#), 19-32.
- Mohammadzadeh, Soudabeh , Soltanzadeh, Hossein, Dabagh, Amirmasoud (2021). Reflection of gender and lifestyle in the houses of the Qajar period in Ardabil, Islamic Art Studies, [Volume 19, Issue 47](#), 524-545.
- Mohammadzadeh, Soudabeh , Soltanzadeh, Hossein, Dabagh, Amirmasoud (2021). The Outcome of Cultural Characteristics on Establishing Kitchens in the Qajar Houses of the Cities of Khorramabad and Ardabil, [Volume 18, Issue 44](#), 445-461.
- Srivastava, Arpita, Kumar DaS, Bijay (2023). Vernacular Architecture in India: A Review Article, See discussions, stats, and author profiles for this publication.
- Widiastuti, Indah (2013). The Living Culture and Typo-Morphology of Vernacular Houses in Kerala, ISVS e-journal, Journal of the International Society for the Study of Vernacular Settlements , Vol. 2, no.4.